

TURİZM GELİRLERİNİ ETKİLEYEN EKONOMİK FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Tutku ÜNKARACALAR¹

Yalçın ARSLANTÜRK²

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de turizm gelirlerini etkilediği düşünülen ekonomik unsurlardan ekonomik büyüme, TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ve enflasyon değişkenleri kullanılarak 2010-Q1 ve 2020-Q4 dönemine ait veri seti oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında ilk olarak analizde kullanılan değişkenlerin durağanlıkları Augmented Dickey Fuller ve Vogelsang ve Perron kırılmalı birim kök testleri ile sınanmıştır. Bayer ve Hanck eşbütünleşme testi ile değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi analiz edildikten sonra Dinamik En Küçük Kareler yöntemi ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki tespit edilmiştir. Son olarak, Hacker ve Hatemi – J nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre sunulan çalışmada kullanılan değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu; ekonomik büyümenin, TÜFE bazlı reel efektif döviz kurunun ve enflasyonun turizm gelirlerini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonucunda ise turizm gelirlerinden enflasyona ve ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Turizm Geliri, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme, Nedensellik

Jel Kodları : C22, F43, L83, O10, O40

EXAMINATION OF ECONOMIC FACTORS AFFECTING TOURISM REVENUES: AN APPLICATION ON TURKEY

Abstract

In this study, a dataset was formed for 2010-Q1 and 2020-Q4 using the factors of economic growth, real exchange rates based on consumer price index (CPI) and inflation variables, which are thought to affect the tourism revenues in Turkey. Within the scope of the study, firstly, the stationarities of the variables used in the analysis were tested by Augmented Dickey Fuller and Vogelsang and Perron unit root tests with break. Then, following an analysis of the cointegration relationship between the factors using Bayer and Hanck cointegration test, the relationship between dependent and independent variables were analyzed by use of the Dynamic Ordinary Least Squares method. Lastly, the causality relationship between the variables was examined with the Hacker and Hatemi-J causality analysis. According to the results of analysis, it was established that there is

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi Muhasebe ve Finans Yönetimi Anabilim Dalı, E-posta: ututku@klu.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-6584-8681](https://orcid.org/0000-0002-6584-8681)

² Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü, E-posta: yalcin.arslanturk@hbv.edu.tr, [ORCID: 0000-0003-0936-5391](https://orcid.org/0000-0003-0936-5391)

cointegration between the variables used in the presented study and economic growth, real exchange rates based on consumer price index (CPI) and inflation positively affect tourism revenues. As a result of the causality analysis, the causality relationship from tourism revenues to inflation and economic growth has been determined.

Keywords : Tourism Revenue, Economic Growth, Cointegration, Causality

Jel Classification : C22, F43, L83, O10, O40

GİRİŞ

Turizm geliri, Dünya Turizm Örgütü tarafından kabul edilen tanıma göre; “bir ülkeye gelen ziyaretçilerin, yabancı döviz kaynakları ile tüketim harcamaları olarak mal ve hizmetlere yaptıkları ödemelerden elde edilen gelirlerdir.” Turizm gelirleri, Türkiye’de 1984 yılından beridir anket yöntemi ile tahmin edilebilmektedir (Ünlüöner vd., 2018: 217). Bu bağlamda turizm gelirlerinin; doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki artırıcı, döviz arzı ve talebi yaratıcı, gelir ve istihdam olanaklarını artırıcı etkileri ülkelerin turizm yanlı büyümesine olanak sağlayarak gelir artışı yaratmaktadır.

Gelişmiş ekonomilerden Türkiye gibi gelişen ekonomilere doğru turizm hareketine bağlı olarak döviz transferi gerçekleşmektedir. Turistin dövizle harcama yapması, milli gelire katkı sağlamaktadır. Böylece, sermaye birikimi açısından yetersiz durumda olan ülkelerde turizm sektöründen yapılan para akımı sonucunda ekonomiye ilişkin yeni faaliyet alanları, gelir kaynakları oluşmakla birlikte ihracat ve ithalat miktarı değişerek dış ödemeler dengesi etkilenmektedir. Turistik amaçla bir ülkeye turistlerin turistik mal ve hizmetlere yaptıkları ödemeler, turist kabul eden ülkelerin görünmeyen ihracatını oluşturduğu gibi turist gönderen ülkelerin de görünmeyen ithalatı olarak döviz talebini oluşturmaktadır (Çeken, 2019: 129).

Turizm sektörünün yarattığı para arzı artışı etkisi özellikle bazı dönemlerde ülke ekonomisi üzerinde enflasyonist baskıya neden olabilir. Ayrıca bir ülkede turizm sektörü aracılığıyla elde edilen net döviz gelirleri, giderlerden düşükse enflasyonist etki söz konusudur. Çünkü döviz arz ve talebi bozulduğunda fiyat istikrarı sağlanamayacaktır. Turistik mal ve hizmet fiyatlarında yaşanan fiyat artışı da enflasyonist baskıya neden olur. Enflasyon sonucu fiyatların yükselmesi, turistlerin satın alma gücünü zayıflatarak turistik tüketim harcamalarının azalmasına neden olur. Bu yüzden gelir durumu iyi olan turistlerin ihtiyaçlarını karşılayarak turistik talep artırılmak istenebilir. Bu amaçla bazı mal ve hizmet gruplarının ithal edilme zorunluluğu, enflasyon oranında yükselişe etki eder. Enflasyon oranında gerçekleşebilecek artış, yerel para değerindeki azalıştan fazla olsa da dış turizm gelirleri olumsuz yönde etkilenebilir.

Tablo 1. Türkiye’de Turizm Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı (2010-2020)

YILLAR	TURİZM GELİRİ (1000 \$)	ORTALAMA HARCAMA (\$)	TURİZM GELİRİNİN GSYİH İÇİNDEKİ PAYI (%)	TURİZM GİDERİ (Milyon \$)
2010	24 930 997	755	3,2	5 875
2011	28 115 692	778	3,4	5 531
2012	29 007 003	795	3,3	4 593
2013	32 308 991	824	3,4	5 254
2014	34 305 903	828	3,7	5 470
2015	31 464 777	756	3,7	5 698
2016	22 107 440	705	2,6	5 050
2017	26 283 656	681	3,1	5 137
2018	29 512 926	647	3,8	4 896
2019	34 520 332	666	4,6	4 404
2020	12 059 320	762	1,7	1 105

Kaynak: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html>

Tablo 1’deki verilere göre, turizm gelirlerinin GSYH’ye oranı ortalama harcama miktarındaki artışa rağmen 2020 yılında %1,7 ile en düşük düzeydedir. Bu düşüş, hiç şüphesiz Covid-19 salgını nedeniyle başta ulaşım olanaklarının kısıtlanması sonucu getirilen yasaklarla birlikte özellikle konaklama ve seyahat endüstrilerinin sekteye uğramasından kaynaklanmaktadır. 2019 yılında ise bu oran %4,6 ile en yüksek düzeydedir. Turizm gelirlerinin aksine, 2010 yılından sonra dalgalı bir seyir izleyen turizm giderlerinde de özellikle 2015 yılından itibaren azalış kaydedilmiştir. Turizm giderlerindeki bu dalgalı seyir, ülkeden yüksek oranda döviz çıkışına neden olmuştur ve ödemeler dengesi olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle ülke dışına döviz çıkışını engellemek ve Türk parasının değerini korumak amacıyla yurtdışına yapılan Türk parası ve döviz transferine ilişkin bazı sınırlamalar getirilmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında ilk olarak, bu çalışmaya ilişkin analizde bağımlı değişkenler olarak ele alınan turizm gelirleri ile ekonomik büyümenin ilişkilendirildiği Türkiye üzerine uygulanan literatürde yer alan bazı çalışmalar hakkında özet bilgiler verilmektedir. Daha sonra, oluşturulan veri seti ve yöntemler kullanılarak turizm gelirlerini etkileyen ekonomik unsurlar analiz edilmektedir. Yapılan analize ilişkin bulgular yorumlandıktan sonra da sonuç kısmında önerilerde bulunmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

İlgili literatür incelendiğinde, bu çalışmada bağımlı değişkenler olarak ele alınan turizm gelirleri ve ekonomik büyüme üzerine Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren artış yaşandığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların sonucunda genel olarak turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Türkiye üzerine yapılan çalışmalara ilişkin 2010-2020 dönemine ait literatür taraması özeti Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Çalışmalar

YAZAR(LAR)	DÖNEM	YÖNTEM	SONUÇ
Hepektan ve Çınar (2010)	1980-2008	Nedensellik Analizi	Turizm sektörünün ekonomik büyümeyi dolaylı yoldan etkilemesi
Arslantürk, Balcılar ve Özdemir (2011)	1963-2006	VECM Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi	Turizm gelirleri ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı, 1980’lerin başından itibaren turizm gelirlerinin GSYH üzerinde pozitif etkisi
Arslantürk ve Atan (2012)	1987-2009	Vektör Otoregresyon Modeli (VAR), Granger Nedensellik Analizi	Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi
Kara,Çömlekçi ve Kaya (2012)	1992-2011	VAR Modeli, Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeden ve döviz kurundan turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi
Yamak, Tanrıöver ve Güneysu (2012)	1968-2006	Johansen Eşbütünleşme Testi, Nedensellik Analizi	Turizm gelirleri ile reel Gayri Safi Milli Hasıla, tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında nedensellik ilişkisinin olmaması
Bozkurt ve Topçuoğlu (2013)	1970-2011	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi
Çoban ve Özcan (2013)	1963-2010	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Nedensellik Analizi	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi
Korkmaz ve Güngör (2014)	2003:1-2013:4	Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi
Samırkaş ve Samırkaş (2014)	2003:1-2013:3	Granger Nedensellik Analizi	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi
Balıkçioğlu ve Oktay (2015)	2003-2014	Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi
Bozgeyik ve Yoloğlu (2015)	2002-2014	En Küçük Kareler Yöntemi ve Granger Nedensellik Analizi	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olması
Kanca (2015)	1980-2013	En Küçük Kareler (EKK) Yöntemi ve Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi ve turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi
Kaygısız (2015)	2003:1-2013:4	VAR Modeli, Granger Nedensellik Analizi	Net turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi
Özcan (2015)	1963-2010	Toda-Yamamoto ve Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi	Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru doğrusal bir nedensellik ilişkisi
Turan Koyuncu (2015)	1980-2013	Granger Nedensellik Analizi, Etki-Tepki Fonksiyonları ve Varyans Araştırma Metotları	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi
Terzi ve Pata (2016)	1964-2014	Granger Nedensellik Analizi, VAR Modeli, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi
Hüseyini, Doru ve Tunç (2017)	1980-2014	Johansen Eşbütünleşme Analizi, Granger Nedensellik Testi	Turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi
Karaçor ve Konya (2017)	1963-2016	Granger Nedensellik Testi, Regresyon Analizi	Uzun dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme oranını etkilemesi ve turizm gelirlerinden ekonomik

				büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi
Yalçınkaya ve Karabulut (2017)	1965-2016	Johansen Eşbütünleşme Testi, Hatemi-J Nedensellik Testi		Sadece 1980-2016 dönemi için çift yönlü nedensellik ilişkisi
Dilber ve Kılıç (2018)	1995-2016	Engle Granger Eşbütünleşme Testi, VAR Analizi		Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi
Erdil Şahin (2018)	1980-2016	VAR Analizi, Granger Nedensellik Testi	Granger	Hem kısa hem de uzun dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olması
Erdoğan ve Torba (2018)	2003:1-2017:4	Granger Nedensellik Testi		Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi
Ergün ve Telek (2018)	2003-2017	VAR Modeli, Granger Nedensellik Testi	Granger	Turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru nedensellik ilişkisi
Kızılkaya (2018)	1965-2016	Hacker ve Hatemi J Bootstrap Nedensellik Testi		Ekonomik büyüme ile turizm arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmaması
Türkcan (2018)	2009:2-2017:2	Johansen Eşbütünleşme Analizi, Granger Nedensellik Analizi		Yurt içi turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi
Ayaydın vd. (2019)	1963-2015	Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme Analizi, Dinamik EKK Yöntemi, Hacker-Hatemi Nedensellik Analizi		Turizm gelirleri ve finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesi ve turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi
Dereli ve Akiş (2019)	1970-2016	Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi, Granger Nedensellik Testi		Turizm gelirlerinden iktisadi büyüme doğru sadece uzun dönemde nedensellik ilişkisi
Ballı, Sigeze ve Çoşkun (2020)	1963-2016	Doğrusal Olmayan Nedensellik Testi	Granger	Turist sayısından kişi başına düşen GSYH'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ve kişi başına düşen GSYH ve turizm gelirleri arasında çift yönlü doğrusal olmayan nedensellik ilişkisi

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

2.1. Veri Seti

Çalışmada Türkiye'ye ait 2010-Q1 ve 2020-Q4 dönemi için zaman serisi metodolojisinden hareket edilerek turizm gelirlerini etkileyen ekonomik unsurlardan ekonomik büyüme (GSYH), TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ve enflasyon değişkenleriyle veri seti oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan değişkenler ve değişkenlere ilişkin tanımlamalar Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Kodlar
Turizm Gelirleri	Bin ABD Doları	LNTRZGLR
Ekonomik Büyüme (GSYH)	Milyon ABD Doları	LNBUYUME
TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	2003=100	DOVIZ
Enflasyon (TÜFE)	% Değişim	ENFLASYON

Çalışmada kullanılan veri seti Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanlarından elde edilmiştir. Toplanan veriler EViews 11 software programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Tablo 3'de de görüldüğü üzere, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme değişkenlerinin logaritması kullanılmıştır ve bağımlı değişkenler olarak ele alınmışlardır.

2.2. Yöntem

Çalışma kapsamında üç farklı yöntem kullanılmıştır. İlk olarak, çalışmada kullanılan veriler belli bir zamanı temsil ettiğinden ve bundan dolayı analizde kullanılan değişkenlerin birim kök içermesi muhtemel olduğundan Augmented Dickey – Fuller (ADF) birim kök testi ile durağanlık incelenmiştir. Çünkü değişkenler durağan olmadığı zaman sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilir.

Yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF birim kök testinden sonra yapısal kırılmaları dikkate alan, Toplumsal Aykırı Değer (AO) ve İnovasyon Aykırı Değer (IO) olmak üzere iki farklı model yardımıyla elde edilen Vogelsang ve Perron (1998) kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Daha sonra ise zaman serisi verileri arasında eşbütünleşme olup olmadığının tespitinde mevcut tahmincilerin olası hatalarını ortadan kaldırma konusunda duyarlı bir yöntem olan Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Turizm gelirleri, ekonomik büyüme, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişki için eşbütünleşmenin varlığına veya yokluğuna bakılmaksızın Dinamik En Küçük Kareler yöntemi tercih edilmiştir. Son olarak, çalışmada kullanılan verilerin durağanlıklarını göz ardı eden ve kritik değerleri Monte Carlo simülasyon metodu ile tespit eden Hacker ve Hatemi – J (2006) nedensellik analizi, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olup – olmadığının tespiti için kullanılmıştır. Bu analizde iki veri arasındaki nedensellik ilişkisi Vektör Otoregresyon Modeli (Vector Autoregressive Model – VAR) ile test edilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde verilere ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçları, yapılan birim kök testlerinin sonuçları (ADF ve Vogelsang ve Perron (1998) kırılmalı birim kök testleri), Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme, Dinamik En Küçük Kareler ve Hacker ve Hatemi – J (2006) nedensellik analizleri sonuçlarından elde edilen bulgular tablolar şeklinde sunulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak, çalışma kapsamında kullanılan verilere ait tanımlayıcı istatistik sonuçlarına Tablo 4’de yer verilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, çalışmada kullanılan değişkenlerdeki gözlemlerle ilgili bazı istatistiksel bilgileri vermektedir ve değişkenlerin dağılımı hakkında bilgi sunmaktadır.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
LNTRZGLR	44	15.32899	2.402892	0.000000	16.45679
LNBUYUME	44	12.18371	0.094686	11.93904	12.36746
DOVIZ	44	95.62182	16.73283	62.31000	123.2100
ENFLASYON	44	10.13841	3.997049	3.990000	24.52000

Tablo 4’te görüldüğü üzere gözlem sayısı 44’tür. Değişkenlerin ortalamalarına bakıldığında ise döviz değişkeninin ortalaması en yüksek seviyede iken diğer üç değişkenin ortalamaları birbirine yakındır. Benzer şekilde standart sapma değerlerinde de aynı durum söz konusudur. Değişkenlerin durağan olup olmadıkları ile ilgili ADF test sonuçları Tablo 5’de sunulmaktadır.

Tablo 5. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	I(0)	I(1)
LNTRZGLR	0.0000	0.0000
LNBUYUME	0.0001	0.0000
DOVIZ	0.8830	0.0000
ENFLASYON	0.2888	0.0000

Not: Değişkenler %1 seviyesinde durağandır.

Tablo 5’de görüldüğü üzere döviz ve enflasyon değişkenleri I(0) düzeyinde durağan değilken, logaritması alınmış ekonomik büyüme ve turizm gelirleri durağandır. Fakat durağan olmayan döviz ve enflasyon değişkenleri, birinci farklarının alınması sonucunda I(1) düzeyinde durağanlaşmıştır. Böylece tüm değişkenlerin durağanlık düzeylerinin I(1)’de olmasının sağlanması, söz konusu veriler arasında eşbütünleşme analizi yapılmasını doğurmuştur.

Tablo 6. Vogelsang ve Perron (1998) Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	I(0)	Kırılma Tarihi	I(1)	Kırılma Tarihi
LNTRZGLR	< 0.01	2019Q4	< 0.01	2012Q3
LNBUYUME	< 0.01	2012Q4	< 0.01	2011Q1
DOVIZ	0.8738	2017Q3	< 0.01	2012Q1
ENFLASYON	< 0.01	2018Q1	< 0.01	2018Q3

Tablo 6’da ise değişkenlerin hem I(0) hem de I(1) düzeylerindeki yapısal kırılma tarihleri verilmiştir. Vogelsang ve Perron (1998) kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre, I(1) düzeyinde bütün değişkenlerin durağan olduğu tespit edilmiştir. I(0) düzeyinde ise sadece döviz değişkeni durağan değildir. Tüm değişkenlerin durağan olması için birinci farkları alınmıştır.

Tablo 7. Bayer ve Hanck (2013) Eşbütünleşme Analizi Bulguları

	Test İstatistiği	Olasılık	Eşbütünleşme
Engle & Granger (1987)	-63.74067	0.0000	Var
Johansen (1995)	91.62402	0.0000	Var
Banerjee vd. (1998)	12.02598	0.0000	Var
Boswijk (1994)	14.23644	0.0014	Var
%10 Kritik Değer			
Engle-Granger/Johansen	47.00927	42.915	Var
Engle-Granger/Johansen/Banerjee/Boswijk	25.87211	21.293**	Var

** Modelde %10 kritik değer düzeyinde eşbütünleşme olduğunu göstermektedir.

Engle-Granger, Johansen, Banerjee ve Boswijk eşbütünleşme testlerinin kombinasyonundan oluşan Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme analizi bulgularına Tablo 7’de yer verilmiştir. Analiz sonucuna göre, 25.872 olan test istatistiğinin %10 kritik değeri 21.293 olarak gerçekleşmiştir. %10 kritik değeri, Bayer ve Hanck (2013) kritik değerinden büyük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını varsayan ana hipotez reddedilmektedir ve değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu kabul edilmektedir. Engle-Granger, Johansen, Banerjee ve Boswijk eşbütünleşme testlerinin sonuçlarına göre de değişkenler arasında eşbütünleşme tespit edilmiştir.

Tablo 8. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi Analiz Bulguları

$\ln \text{TurizmGP}_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \text{GSYH} + \beta_2 \text{DK} + \beta_3 \text{ENF} + \mu_{it}$	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	p değeri
LNBUYUME	2.639809	0.796183	3.315580	0.0054
DOVIZ	3.079908	0.18607	16.55241	0.0000
ENFLASYON	1.029605	0.321293	3.204567	0.0073
C	1.062230	0.368668	2.881264	0.0092
R^2		0.797806		
Düzeltilmiş R^2		0.780165		

Tablo 8’de Dinamik En Küçük Kareler yöntemi analiz bulguları verilmiştir. Bu bulgulara göre; ekonomik büyümedeki 1 birimlik artış, turizm gelirlerini %2.63 oranında arttırmakta iken döviz kurunda ve enflasyondaki 1 birimlik artış ise turizm gelirlerini sırasıyla %3.07 ve %1.02 oranında arttırmaktadır. Ayrıca değişkenlerin p değerlerine bakıldığında ise %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir.

Tablo 9. Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik Analizi Bulguları

	w-stat	%1	%5	%10
LNTRZGLR \longrightarrow DOVIZ	0.004	11.906	6.898	4.954
LNTRZGLR \longrightarrow ENFLASYON	13.105*	15.507	9.734	7.501
LNTRZGLR \longrightarrow LNBUYUME	6.967*	9.593	5.965	4.403
DOVIZ \longrightarrow LNTRZGLR	1.586	10.121	6.453	4.892
ENFLASYON \longrightarrow LNTRZGLR	11.014*	23.027	13.832	10.111
LNBUYUME \longrightarrow LNTRZGLR	4.984*	9.975	6.447	4.760

* Nedensellik ilişkisini ifade etmektedir.

Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik analizi bulguları Tablo 9’da verilmiştir. Analiz bulgularına göre, turizm gelirlerinden enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Şöyle ki, test istatistik değeri hem %5 hem de %10 kritik değerinden büyüktür ve bu yüzden H_0 hipotezi reddedilerek turizm gelirleri ile enflasyon arasında %5 önem düzeyinde tek yönlü, %10 önem düzeyinde ise çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ifade edilebilir. Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru da nedensellik ilişki mevcuttur. Test istatistik değeri yine hem %5 hem de %10 kritik değerlerinden büyüktür. Ayrıca, ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru sadece %10 önem düzeyinde nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında %10 anlamlılık seviyesinde çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. TÜFE bazlı reel efektif döviz kurundan turizm gelirlerine doğru test istatistik değeri kritik değerlerden küçük olduğu için nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

SONUÇ

Çalışmada Türkiye için 2010-Q1 ve 2020-Q4 dönemine ait veriler kullanılarak turizm gelirleri, ekonomik büyüme (GSYH), TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda ilk olarak, değişkenlerin ADF ve Vogelsang ve Perron kırılmalı birim kök testleri kullanılarak durağanlıklarına bakılmıştır. Durağanlık düzeyleri I(1) olarak tespit edildiği için eşbütünleşme analizi yapılabilmektedir. Bayer ve Hanck eşbütünleşme analizi

sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını varsayan temel hipotez kabul edilmemiştir. Eşbütünleşme katsayısı tahmincisi olarak kullanılan Dinamik EKK yöntemine ilişkin analiz sonuçlarına göre ise tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Son olarak da Hacker ve Hatemi-J nedensellik analizi kullanılmıştır. Nedensellik analizi sonucunda, %10 önem düzeyinde turizm gelirlerinden enflasyona ve ekonomik büyümeye doğru çift yönlü; %5 önem düzeyinde ise tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisinde iç ve dış turizm hareketlerinin yarattığı turizm gelirlerindeki artış, sadece turizm sektöründe değil diğer sektörlerde de canlanma yaratır. Bu canlanma dolaylı olarak diğer sektöründe büyümesine katkı sağlar. Türkiye gibi gelişen ekonomilerde turizm gelirlerindeki yükseliş; üretim faktörlerinin maliyetlerinde, yatırım kararlarında ve fiyatlarda artışa neden olmaktadır. Aynı zamanda turizm sektörünün otomasyona pek fırsat vermemesinden dolayı emek arzı ve talebinde dengesizlik yaşanabilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler turizmi bir fırsata çevirmelidir. Şöyle ki; turizm sayesinde ihraç edilemeyen sosyo-kültürel varlıklar, jeo-ekonomik değerler ve hizmetler döviz transferi olarak kullanılarak ekonomik faaliyet alanları genişletilebilir ve yeni gelir kaynakları bulunarak ekonomik büyüme oranında artış sağlanabilir. Yeni gelir kaynaklarının bulunmasıyla birlikte toplam talepte de artış kaydedilecektir. Ülke ekonomisinde artan talebin karşılanması amacıyla mal ve hizmet üretimi de artacağından üretim faktörü sahiplerinin geliri artacak ve böylece gelir dağılımında yaşanan dengesizlik durumu az da olsa telafi edilebilecektir. Bu nedenle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, ülke ekonomisinde turizm sektörüne ilişkin talepleri değerlendirerek yeni yatırımları teşvik edici ve kolaylaştırıcı düzenlemelere geniş yer vermelidir. Ayrıca iyi planlanmış turizm pazarlaması yoluyla yabancı turistlerden ve sektörde faaliyet gösteren işletmelerden alınan vergi miktarında artış kaydedilerek devletin gelir kaynaklarına katkı sağlanabilir.

Literatür incelendiğinde, yapılan birçok çalışma da turizm gelirlerinde yaşanan artışın ekonomik faktörler üzerinde olumlu katkı yarattığı sonucuna ulaşıldığı ifade edilebilir. 2010-2020 dönemini içeren birçok çalışmadan farklı olarak bu çalışmada sadece turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmemiş, TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ve enflasyon değişkenleri de incelemeye dahil edilmiştir. Ayrıca sunulan çalışma güncel verileri barındırdığı için mevcut literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu surette başka çalışmalarda yapılabilecek analizlere turizm gelirlerini etkileyebileceği düşünülen yabancı sermaye yatırım miktarları, istihdam oranı, havayolu ulaşım ağına ait veriler, ödemeler dengesi, milli gelir, finansal gelişme, küreselleşme endeksi, dolaylı ve dolaysız vergi oranları gibi değişkenler de eklenerek ülkelerin turizm gelirlerini etkileyen reel ekonomik faktörler tespit edilip, ülke ekonomilerinde kalkınma sürecinin hızlanması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Arslantürk, Y., Balcılar, M., & Özdemir, Z. A., (2011). Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in A Small Open Economy, *Economic Modelling*, cilt.28, sa.1-2, 664-671.

- Aslantürk, Y., & Atan, S., (2012). Dynamic Relation Between Economic Growth, Foreign Exchange and Tourism Incomes: An Econometric Perspective on Turkey, *Journal of Business Economics Finance*, cilt.1, sa.1, 30-37.
- Ayaydın, H., Baltacı, N., Pala, F., & Barut, A., (2019). Türkiye’de Turizm, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, *Global Journal of Economics and Business Studies*, cilt.8, sa.15, 69-84.
- Balıkçioğlu, E., & Oktay, K., (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi, *Sosyoekonomi*, cilt.23, sa.25, 113-126.
- Ballı, E., Sigeze, Ç., & Çoşkun, N., (2020). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Doğrusal Olmayan Nedensellik İlişkisi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt.10, sa.1, 97-117.
- Bozgeyik, Y., & Yoloğlu, Y., (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt.8, sa.40, 627-640.
- Bozkurt, E., & Topçuoğlu, Ö., (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme Turizm İlişkisi, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, cilt.4, sa.7, 91-105.
- Çeken, H., (2019). *Turizm Ekonomisi*, 3. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çoban, O., & Özcan, C. C., (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt.8, sa.1, 243-261.
- Dereli, D. D., & Akiş, E., (2019). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016), *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt.33, sa.2, 467-477.
- Dilber, İ., & Kılıç, J., (2018). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Engle Granger Eşbütünleşme Testi ve Var Model, *Tesam Akademi Dergisi*, cilt.5, sa.2, 95-118.
- Erdil Şahin, B., (2018). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1980-2016), *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, cilt.16, sa.3, 239-253.
- Erdoğan, S., & Torba, Ş., (2018). *Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi ile Araştırma*, B. Darıcı, H.M. Ertuğrul ve F. Ayhan (Haz.). ICOAEF’18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended with Social Sciences, Kuşadası, 1024-1030.
- Ergün, S., & Telek, C., (2018). Turizm Gelirleri ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, cilt.4, sa.9, 485-493.
- Hacker, R.S., & Hatemi-J, A., (2006). Tests for Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application, *Applied Economics*, cilt.38, sa.13, 1489-1500.
- Hepektan, C. E., & Çınar, S., (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt.8, sa.2, 135-154.
- <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html> (Erişim Tarihi: 01.06.2021).
- Hüseyini, İ., Doru, Ö., & Tunç, A., (2017). The Effects of Tourism Revenues on Economic Growth in the Context of Neo-Clasical Growth Model: In *The Case of Turkey*, *Ecoforum*, cilt.6, sa.1-2, 1-6.
- Kanca, O. C., (2015). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği (1980-2013), *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sa.8, 1-14.
- Kara, O., Çömlekçi, İ., & Kaya, V., (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011), *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt.8, sa.1, 75-100.

- Karaçor, Z., & Konya, S., (2017). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi Üzerine Ampirik Bir Uygulama, *International Journal of Academic Value Studies*, cilt.3, sa.14, 104-116.
- Kaygısız, A. D., (2015). Net Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisi: Var Model-Granger Nedensellik Analizi, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, cilt.7, sa.2, 155-164.
- Kızılkaya, O., (2018). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisinin Bootstrap Nedensellik Testi ile İncelenmesi, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt.10, sa.21, 218-227.
- Korkmaz, S., & Güngör, Ö., (2014, 25-27 Eylül). *Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi*, 9. Uluslararası Konferans: Turizm ve Otelcilik Alanında Yeni Perspektifler, Burhaniye, Türkiye.
- Özcan, C. C., (2015). Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sa.46, 177-199.
- Samırkaş, M., & Samırkaş, M. C., (2014). Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, cilt.15, sa.1, 63-76.
- Terzi, H., & Pata, U. K., (2016). Türkiye’nin İktisadi Büyümesinde Turizm Sektörünün Katkısı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sa.48, 45-64.
- Turan Koyuncu, F., (2015). Turizm Gelirlerinin Türkiye’nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt.8, sa.38, 959-968.
- Türkcan, B., (2018). Türkiye’de İç Turizm Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Efil Journal*, cilt.1, sa.1, 158-171.
- Ünlüönen, K., Tayfun, A., & Kılıçlar, A., (2018). *Turizm Ekonomisi*, 6. Baskı, Ankara: Nobel Yayın.
- Vogelsang, T. J., & Perron, P., (1998). Additional Tests for a Unit Root Allowing for a Break in the Trend at an Unknown Time, *International Economic Review*, sa.39, 1073-1100.
- Yalçınkaya, Ö., & Karabulut, K., (2017). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Dönemsel ve Yapısal Kırılmalı Bir Zaman Serisi Analizi (1965-2016), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt.10, sa.52, 1231-1248.
- Yamak, N., Tanrıöver, B., & Güneysu, F., (2012). Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt.26, sa.2, 205-219.